

Ocena dorobku naukowego w postępowaniu habilitacyjnym, wszczętym na wniosek dr Anny Penkały-Jastrzębskiej (recenzja w układzie formularzowym, określonym uchwałą Rady Dyscypliny Historia Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie nr 26/RDH/21 z dnia 20 października 2021 r.).

1. Sylwetka Habilitantki. Najważniejsze dla oceny dorobku dane osobowe zawierają załączniki do wniosku jw., przedstawione 8 maja 2021 r. Radzie Dyscypliny Historia Uniwersytetu Pedagogicznego (dalej: UP), za pośrednictwem Rady Doskonałości Naukowej w Warszawie. Wynika z nich, że Habilitantka pracuje jako adiunkt w Katedrze Historii Nowożytnej Instytutu Historii i Archiwistyki UP. Z uczelnią i Instytutem związana jest od czasu studiów (licencjackich i magisterskich, te drugie ukończyła w 2012 r.). W terminie złożyła też dysertację doktorską pt. „*Panięskie ochędóstwo*”. *Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*, napisaną pod kierunkiem prof. dr hab. Bożeny Popiołek i na jej podstawie otrzymała stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii (2016; druk rozprawy w tym samym roku). Kolejne 5 lat zajęło Jej rozwinięcie szerokiej działalności naukowej, w tym wydanie drukiem wielu istotnych poznawczo prac, a równoległe przygotowanie koncepcji dysertacji habilitacyjnej, przeprowadzenie adresowanej kwerendy opracowań i zespołów archiwalnych, wreszcie zredagowanie i wydanie obszernej autorskiej monografii, wskazanej obecnie jako główne osiągnięcie naukowe. Jak sama podaje, jej dotychczasowy dorobek piśmienniczy zamyka się liczbą niemal 40 publikacji naukowych, na które składają się 3 monografie, 3 współredagowane wydawnictwa zwarte oraz liczne artykuły naukowe w czasopismach naukowych i rozdziały w monografiach wieloautorskich. Już to, skrócone z konieczności, zestawienie wskazuje, że mimo młodego wieku mamy do czynienia z badaczem w pełni wykwalifikowanym, sprawnym redakcyjnie i z pewnością dobrze życiowo zorganizowanym.

2. Informacje o obowiązujących przepisach prawa w zakresie postępowania habilitacyjnego i obowiązujących kryteriach oceny zostały zaczerpnięte ze strony internetowej Rady Doskonałości Naukowej w Warszawie. Obejmują one nie tylko aktualne *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* z 20 lipca 2018 r., ale także inne publikacje, w tym użyteczny poradnik RDN pt. *Postępowania dotyczące nadawania stopnia doktora habilitowanego* (aktualizacja 21 VIII 2021; dostęp 15 XII 2021). Meritum sprawy dotyczy par. 1.3.2.2 *Recenzje* (rozdz.I).

3. Informacja o ocenianych osiągnięciach naukowych. Przedmiotem oceny jest zestaw publikacji, przygotowany przez Habilitantkę i dołączony do jej wniosku jw., a dostarczony członkom Komisji Habilitacyjnej przez jej sekretarza, p. prof. UP dr hab. Halinę Dudalę w wersji tradycyjnej i (lub) elektronicznej. Obejmuje on główną monografię naukową, wskazaną jako osiągnięcie naukowe (forma książkowa, a niezależnie wersja elektroniczna, w przekładzie na język angielski) oraz dwie wcześniej wydane prace zwarte (podoktorska monografia pt. „*Panięskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*”, Kraków 2016, i nieco później wydana „*Przeciw prawu tradycji i obyczajowi. Sprawy procesowe szlacheckich małżeństw w księgach sądów grodzkich z terenu województwa*

krakowskiego”, Kraków 2017). Do grupy rozdziałów zamieszczonych w zbiorowych monografiach naukowych Habilitantka włączyła 5 publikacji ogłoszonych przed uzyskaniem stopnia naukowego doktora oraz 18 pozycji, które ukazały się lub zostały przyjęte do druku już po osiągnięciu pierwszego stopnia naukowego. Pełny opis bibliograficzny wszystkich wskazanych publikacji został zamieszczony w załączniku nr 4. Dr A. Penkała-Jastrzębska do swoich istotnych osiągnięć zaliczyła ponadto czynny udział w redakcjach naukowych trzech monografii oraz grupę artykułów ogłoszonych w czasopismach naukowych (1 przed uzyskaniem stopnia doktora i 13 już po osiągnięciu stopnia doktora); w tej kategorii część publikacji stanowią recenzje i artykuły recenzyjne (łącznie 3). Licznie w dorobku Habilitantki są też reprezentowane konferencje naukowe w których brała czynny udział w l. 2016-2020 (łącznie 17, ponadto 6 innych konferencji, które współorganizowała w ostatnich trzech latach). Ważnym osiągnięciem Habilitantki stanowi też udział w dwóch prestiżowych zespołach badawczych i trzech innych projektach, tych głównie jednak o charakterze dydaktycznym i wewnątrzuczelnianym.

4. Ocena wskazanego osiągnięcia naukowego. Kluczowa dla pozytywnej oceny przedłożonego wniosku habilitacyjnego pozostaje lektura wskazanego jako Jej główne osiągnięcie naukowe, czyli obszernej monografii naukowej autorstwa A. Penkały-Jastrzębskiej, noszącej dwuczłonowy tytuł „*Za cudzoziemca iść...*”. *Migracje a polityka małżeńska szlachty państwa polsko-litewskiego*” (Kraków 2021). Poniżej przedstawię swoje uwagi nasuwające się po przeczytaniu dzieła, komentując zwłaszcza założenia badawcze i sposób ich realizacji, widoczny w układzie wewnętrznym dzieła i porządku jego treści; odniosę się też do niektórych metod badawczych i technik prezentacji danych źródłowych, a w końcu do kluczowych ustaleń zawartych w publikacji.

Obszerny wstęp (s. 7-38) przedstawia założenia ogólne, stan badań, zamierzone cele pracy oraz wykorzystane w dysertacji gatunki i rodzaje źródeł historycznych. Za trafne uznaję doprecyzowanie już na początku obu kategorii pojęciowych, które autorka anonsuje w tytule swojej pracy. Szerszą z nich, czyli migrację, wpisuje poprawnie w proces społecznego przemieszczania, choć niepotrzebnie ogranicza go dalej do mobilności przestrzennej, czyli jak pisze „przybycia na dany obszar lub jego opuszczenia” (s. 7). Aspekt terytorialny w przypadku małżeństw zawieranych z cudzoziemcami wydaje się oczywisty, ale nie wyklucza to, lecz dopełnia zachodzenie mobilności społecznej. Łączy się ona przecież z wyjściem obu partnerów poza swój dotychczasowy krąg kulturowy (stanowy zwykle pozostaje taki sam!) i wejście w inne środowisko (dworskie, religijne, obyczajowe, umysłowe, językowe, etc.), co zresztą autorka dalej uważnie śledzi i kompetentnie analizuje. Wystarczy badawczo nieco wyjść poza perspektywę małżeństw cudzoziemskich aby stwierdzić, że szlacheckie małżeństwa egzogamiczne zawierano nierzadko pozostając w bliskim kręgu przestrzennym, jak np. czyniła to szlachta ruska (unicka w przewadze) i polska (łacińska) na ziemiach ruskich, w okresie przed- i porozbiorowym, a ograniczam się tylko do znanego mi bliżej środowiska społecznego. Druga, węższa część określenia (polityka małżeńska szlachty państwa polsko-litewskiego) nie budzi już żadnych wątpliwości. Co więcej, dalsza, szczegółowa prezentacja tej strony podejmowanej problematyki badawczej silnie akcentuje spo-

leczny wymiar szlacheckiej mobilności matrymonialnej, co wskazuje że powyższa definicja migracji była redakcyjnym lapsusem.

W dalszej części wstępu autorka z rozmachem i znajomością tematu przedstawia czytelnikowi problematykę małżeństw magnackich i szlacheckich w okresie staropolskim, retrospektywnie sięgając nawet do XIII stulecia i polsko-litewskich związków międzydynastycznych (s. 20). Szczególną uwagą obdarza jednak okres późniejszy, gdy przedstawiciele zamożnych rodów szlacheckich częściej orientowali swoją politykę matrymonialną na cudzoziemców. Nie jest błędem wyraźne akcentowanie staranniejszego niż dotąd przygotowania kobiet pochodzenia szlacheckiego do roli potencjalnych partnerek cudzoziemskich mężów, gdyż jest to pole badawcze słabiej rozpoznane przez historyków. Trudno jednak zgodzić się z ogólniejszą konstatacją autorki, że mobilność kobieca w okresie nowożytnym była generalnie pomijana przez demografów historycznych (s. 28). Wystarczy przewertować łamy 40 tomów "Przeszłości Demograficznej Polski", aby się przekonać że żadna z zamieszczonych tam prac nie pomijała obecności kobiet na badanym obszarze (mieście, parafii, regionie, prowincji, kraju), o ile tylko zachowane źródła na to pozwalały. Materiał źródłowy zgromadzony przez autorkę w trakcie licznych i żmudnych kwerend archiwalnych (s. 33-36) rzeczywiście pozwala na wszechstronną analizę udziału kobiet w matrymonialnych migracjach, ale też trzeba mieć na uwadze, że dotyczy to tylko polskich elit społecznych. Osób wszechstronnie wykształconych, prowadzących rozległą korespondencję prywatną, którą autorka potraktowała jako podstawę źródłową swoich badań migracji matrymonialnej w aspekcie mentalnościowym, kulturowym i obyczajowym (s. 35). Autorka nie zapomina też o aktach normatywnych o charakterze prywatnym, w tym rozmaitych porozumieniach przedślubnych i kontraktach majątkowych, a także o ówczesnych rękopiśmiennych gazetach. Poza programem badań pozostały wszystkie dokumenty związane z zawieraniem małżeństwa jako formalnego sakramentu kościelnego (protokoły przedślubne, rejestry zapowiedzi a zwłaszcza metryki ślubów). Autorka zna natomiast problematykę małżeństwa od strony prawa stanowionego, stanowego (ziemskiego) i kanonicznego. Przedstawia ją na podstawie wybranych opracowań w krótkim rozdziale wprowadzającym (podstawowe zasady prawa kanonicznego w odniesieniu do małżeństw na s. 40).

Zasadniczą część dysertacji tworzy 5 kolejnych rozdziałów, gruntownie analizujących okoliczności, warunki i ograniczenia zawieranych małżeństw z partnerami zamieszkującymi inne państwa wczesnonowożytnej Europy. Zastosowane cezury chronologiczne rozdzielające są właściwe, bowiem lata panowania kolejnych władców Królestwa Polskiego a potem Rzeczypospolitej Obojga Narodów wyznaczają odmienną skalę, specyfikę oraz kierunki migracji matrymonialnych magnatów i bogatszej polskiej szlachty.

Pierwszy z tych rozdziałów traktuje o małżeństwach zawieranych przed 1674 r. i przez samą autorkę został zamierzony jako ogólne scharakteryzowanie badanego zjawiska do połowy XVII w.; druga część tego rozdziału otwiera „czas największych przemian” w sferze małżeństw egzogamicznych, zamkniętych w ramach drugiej połowy XVII i w całym XVIII stuleciu. Habilitantka w tej części stosuje metodę szczegółowej analizy starannie dobranych i solidnie udokumentowanych przykładów, na podstawie których dochodzi do istotnych uogólnień obejmujących

specyfikę zjawiska, jego zasięg i znaczenie. Exempla małżeństw cudzoziemskich Sapiechów i Radziwiłów wiążą się zgrabnie z wyliczonymi w tle związkami innych znanych polskich wielmożów, poszukujących swoich życiowych partnerek w Mołdawii, a za pośrednictwem dworu królewskiego na Węgrzech i w Austrii. Za przełom w szerokim otwarciu polskich elit na kierunku zachodnim uznaje Autorka politykę małżeńską królowej Marii Ludwiki Gonzagi, orientującej uwagę swojego otoczenia głównie na Francję. Ten kierunek z powodzeniem kontynuowała później Maria Kazimiera Sobieska (rozdział 3), ukierunkowując swoje działania nie tylko na swoją rodzinę i otoczenie ale też na wojskowych i dyplomatów związanych blisko z dworem Sobieskich. W kolejnym rozdziale Autorka trafnie obserwuje i analizuje zmianę kierunków polityki małżeńskiej w kierunku niemieckim, co łączy z obecnością w życiu publicznym nie tylko licznej grupy ministrów i urzędników saskich, ale też obecnych w Polsce wojskowych pochodzących z innych krajów europejskich (Anglia, Francja, Rosja, Szkocja, Szwecja). Ozdobą tego rozdziału są jego trzy wydzielone redakcyjnie części, opisujące z polotem i w detalach szczególną siłę przyciągania cudzoziemców przez dwór drezdeński (4.2), zaskakujące meandry polityki matrymonialnej Radziwiłów (4.3, za przesadne uznaje jednak obfite na 20 stron cytaty treści umów przedmałżeńskich i towarzyszącej im korespondencji!), oraz zadziwiające postronnych układy towarzyskie pod koniec panowania Augusta II (4.5). Rozdzielający je podrozdział 4.4, skromniejszy objętościowo, zbiera znane skądinąd informacje nt. związków małżeńskich w królewskich rodzinach Sobieskich i Leszczyńskich. Równie korzystna ocena łączy się z rozdziałem poświęconym sprawom małżeńskim w okresie panowania Augusta III; co więcej, od strony redakcyjnej ta część wydaje się najlepiej wyważona jeśli chodzi o rozłożenie głównych akcentów w zakresie prowadzonej wówczas polityki matrymonialnej. Końcowy rozdział (6), obejmujący lata panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego dopełnia dzieła. Autorka trafnie dostrzegła upadek prestiżu małżeństw mieszanych, rejestrowany zarówno w korespondencji prywatnej i ówczesnych gazetach, stanowiących też ośnowę popularnych utworów satyrycznych (Bohomolec, Naruszewicz). Precyzyjna analiza najgłośniejszych w owym czasie przykładów ówczesnych małżeństw (Jerzego M. Lubomirskiego i Anny Marii Hadik, Hieronima W. Radziwiłła i Zofii D. von Tour-Taxis, czy też weneckiego oszusta Mikołaja Manuzziego i Jadwigą Berlicz Strutyńską) uwiarygodnia treść a zgrabna narracja ubarwia przekaz autorski.

Rozdział końcowy (7), obejmujący zestawienie chronologiczne i ilościowe materiału statystycznego, jest w przedstawionej tu formie zbędny, a merytorycznie chybiony. Jego miejsce, po zmianach redakcyjnych (zob. dalej), widziałbym co najwyżej w aneksie. Znacznie korzystniej dla dysertacji byłoby zakończyć jego merytoryczną zawartość podsumowaniem, umieszczonym obecnie na s. 447-457). Zestawienie statystyczne nie obejmuje wszystkich małżeństw zawieranych z cudzoziemcami, z czego Autorka nie czyni tajemnicy (s. 417). W dodatku dostępne opracowania i edycje źródłowe zawierają liczne błędy i przeinaczenia, których prostowanie nie leży w obowiązku autora takiego jak to opracowania naukowego. Sam wykaz tabelaryczny, ułatwiający czytelnikowi lekturę dzieła mógłby znaleźć się w aneksie, tymczasem stał się przedmiotem analizy statystycznej (s.439-445), wykonanej całkiem po amatorsku. Dodam z szacunku dla Habbitantki i jej pracy, że tak mała zbiorowość statystyczna (nieco ponad 100 jednostek statystycz-

nych, z gruntu niejednorodnych) nie może być przedmiotem grupowania, jej efekt (szereg statystyczny rozdzielnicy i 2 wykresy słupkowe) nie mogą mieć przedziałów o dowolnej rozpiętości (40 i 30 lat) a oznaczenia miary (legenda boczna) powinny być ściśle skorelowane z treścią tabeli (brak numeracji jednostek statystycznych) i wzajemnie ze sobą (wykres nr 1-2). W takiej sytuacji wszystkie wykresy liniowe (nr 3-5) są tylko graficznym obrazkiem! Zupełnie zresztą niepotrzebnym, bowiem w każdym rozdziale Autorka trafnie obrazuje dynamikę zmian w przestrzeni matrymonialnej metodą opisową.

Aneks źródłowy został wypełniony dokumentami oryginalnymi, istotnymi dla zrozumienia treści rozprawy; jego redakcja oparta na obowiązujących instrukcjach wydawniczych nie budzi wątpliwości. Na uwagę zasługuje staranność opracowania językowego źródeł. Imponująca bibliografia przedmiotowa jest redagowana zgodnie z zasadami obowiązującymi w naszej dyscyplinie naukowej.

Ocena końcowa. Recenzowana monografia naukowa stanowi dzieło oryginalne, podejmujące temat istotny badawczo i wartościowy poznawczo, oparty na właściwej i szerokiej podstawie źródłowej, opracowane samodzielnie, według dobrych wzorów dostarczonych przez historiografią rodzimą i obcą, a poza tym napisane przejrzysto, dobrą polszczyzną.

5. Ocena wykazania się istotną aktywnością naukową. Habilitantka do swojego dorobku naukowego zalicza poza ocenioną wyżej monografią także 2 inne publikacje zwarte oraz niemal 40 innych prac, które sama sklasyfikowała w sześć grup tematycznych. Do pierwszej z nich zaliczyła książki, artykuły naukowe i rozdziały w monografiach wieloautorskich dokumentujące badania mechanizmu uposażenia finansowego kobiet w XVII i XVIII wieku. Ujęła w tej grupie wydaną drukiem rozprawę doktorską oraz kilka artykułów, które łączy zainteresowanie pozycją materialną szlachcianek polskich w XVII-XVIII w., zmieniającą się wraz z założeniem rodziny i jej późniejszym funkcjonowaniem. Kolejna (2) grupa publikacji zajmuje się zagadnieniem przemocy obecnej w rodzinach szlacheckich, badanym w oparciu o księgi relacji sądów grodzkich z terenu województwa krakowskiego. I tu szeroka kwerenda źródłowa ujawniła znaczny materiał informacyjny, który stał się punktem wyjścia do opracowania kilku artykułów naukowych oraz kolejnej monografii pt. *„Przeciw prawu tradycji i obyczajowi. Sprawy procesowe szlacheckich małżeństw w księgach sądów grodzkich ...* (Kraków 2017). Warto tu zauważyć, że zagadnienie przemocy w rodzinie szlacheckiej zyskało tu nie tylko właściwą rangę badawczą, ale i prawidłową lokalizację wśród innych małżeńskich spraw spornych, znacznie częściej wnoszonych i rozstrzyganych przez sądy grodzkie. Trzecia grupa publikacji zawiera studia poświęcone mechanizmom kobiecego patronatu politycznego i mecenatu kulturalnego w epoce saskiej. Bez wątpienia prace Autorki w tym zakresie ujawniły znacznie większe niż dotąd sądzono zaangażowanie szlachcianek w życie publiczne i społeczne, po części i codzienne (macierzyństwo) analizowane głównie przez badanie korespondencji prywatnej. Sporadycznie podejmowała też kwestie ekonomiczne w perspektywie funkcjonowania kobiecych dworów magnackich. Czwarta grupa publikacji autorskich obejmuje badania nad szlachecką kulturą materialną, zmieniającą się w czasach saskich pod wpływem dokonujących się przeobrażeń obyczajowych. Tym razem podstawę źródłową badań stanowiły inwentarze i rozmaite rejestry

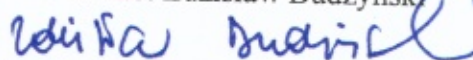
dóbr szlacheckich, obecne od dawna w historiografii, ale tu wykorzystywane w innym celu poznawczym. Autorkę interesuje bowiem nie tyle zamożność szlachty co zawartość kredensów dworskich i winnych piwnic, skrzyń na bieliznę i szaf odzieżowych. Piąta grupa publikacji, wyraźnie inna od wyżej przedstawianych, ale interesująca poznawczo łączy się z rozwijającą się szybko przed ostatnią pandemią turystyką historyczną, wspieraną na polskich studiach historycznych przez nowo uruchamiane kierunki. Propozycje Autorki, zestawione w kilku artykułach wiążą się z oryginalną interpretacją szlacheckiego dziedzictwa kulturowego oraz z wykraczającej poza ten horyzont współczesnej turystyki historycznej i jej powstającego na naszych oczach produktu turystycznego. Habilitantka do tej bogatej i wartościowej listy publikacji naukowych dołączyła spis krajowych projektów badawczych w których brała udział w ostatnich pięciu latach, a także wykaz konkretnych publikacji, zawdzięczających swój druk owym grantom. Godne uznania okazują się również liczne i owocne kontakty Habilitantki z zagranicznymi uniwersytetami i ośrodkami naukowymi.

6. Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, organizacyjnych i popularyzacyjnych. Dr A. Penkała-Jastrzebska podjęła pracę etatową na uczelni niedawno, niespełna 5 lat temu, więc trudno oczekiwać od niej dużego dorobku dydaktycznego, organizacyjnego czy popularyzacyjnego. Mimo tego dołączona informacja w tym zakresie wskazuje, że jest pracownikiem sprawnym organizacyjnie, podnoszącym swoje kwalifikacje dydaktyczne a także chętnie popularyzującym wiedzę historyczną i zakresu turystyki historycznej w dostępnym nam obecnie środkach komunikacji tradycyjnej i elektronicznej. Często też angażuje się w organizację konferencji, sympozjów i zjazdów naukowych. Szczególną aktywność w tym zakresie przejawia na kierunku *turystyka historyczna i dziedzictwo kulturowe*, gdzie pracuje od początku zatrudnienia, a ostatnio pełni na nim odpowiedzialną rolę koordynatora kierunkowego.

7. Opinia w sprawie nadania stopnia naukowego doktora habilitowanego. Ocena końcowa wniosku p. dr Anny Penkały-Jastrzebskiej jest jednoznacznie pozytywna. Wskazane w nim główne osiągnięcie naukowe w postaci opublikowanej monografii naukowej jest dziełem oryginalnym, opartym na szerokiej i właściwie interpretowanej podstawie źródłowej, w dodatku starannie zredagowanym i opatrzonym odpowiednim materiałem ilustracyjnym. Imponujący jest też, tak w wymiarze ilościowym jak i w ocenie naukowej, pozostały dorobek naukowy oraz dydaktyczny, organizacyjny i popularyzacyjny. Na szczególnie podkreślenie zasługuje sprawność organizacyjna Habilitantki, która najważniejsze z punktu widzenia procedury elementy dorobku naukowego wykonała w ciągu ostatnich 5 lat! W mojej ocenie Jej osiągnięcia w pełni odpowiadają wymaganiom określonym w art. 219 ust. 1 pkt 2 i 3 ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* z 20 lipca 2018 r.

Rzeszów, 28 grudnia 2021 r.

Prof. dr hab. Zdzisław Budzyński

Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego